

Magyar munkásszociográfiák (1888 — 1945)

Még történelemtanárok is zavarba jönnek sokszor, ha egy-egy lelkesebb tanítványuk a magyar munkásság történetéről, életéről kér olvasnivalót. Mert valljuk be, még a szépirodalmi munkák száma is elenyészik, mondjuk, a parasztság vagy éppen a polgárság életét bemutató művek mellett; az olvasmányos, a szélesebb közvéleménynek is szánt tudományos munkák száma azonban még kevesebb. Sok oka volt ennek. Mindenekelőtt el kell mondani azt a ma már közhelyet, hogy a munkásság a legfiatalabb társadalmi osztály történelmünkben (a mai értelemben véve mintegy „100 éves”). Adott kitűnő írókat, politikusokat is (csak Frankel Leó, Kassák Lajos, József Attila nevét említjük itt utalásszerűen), ám a tudományos felmérésekbe csak kevesen mertek belevágni. Mondjuk ki rögtön azt is, hogy sokkal nehezebb a dolga (s ezt is sokan elmondták már) annak, aki a város, a munkások szociográfiáját akarja megírni, mint a parasztsággal foglalkozónak. Belátható, miért. A falu még ma is zártabb, áttekinthetőbb közösség, mint egy város vagy gyár. A vagyoni különbségek tagolták ugyan, de végeredményben az egész közösség létalapja azonos volt: a föld, a földművelés. Sokkal bonyolultabb munka- és emberi kapcsolatok, viszonyok vannak egy-egy gyáron, városnegyeden belül. Bonyolulttá teszi a szakmák, foglalkozások, a munkások eredetének, származásának sokfélesége stb. Ezzel is magyarázható, hogy a munkásokkal foglalkozó szociográfus csak ritkán vállalkozik komplex, átfogó elemzésre, s az esetek többségében csupán 1—1 jelenséget, problémabokrot vizsgál meg. (A szépirodalom helyzete persze más, Kassák: Egy ember élete című önéletrajzi regényéből az olvasó nem csupán a század eleji munkássorsokat ismerheti meg, de képet kap az egész korabeli társadalomról is!) Nehezítette a szociográfus dolgát magának az uralkodó osztálynak az ellenszenve, ellenséges beállítottsága a munkásszociográfiák szemben. A munkásság sztrájkharcai, s aztán 1918—1919 eseményei félelemmel és gyűlölettel töltötték el a hatalmon levő osztályt. S mégis az első felméréseket éppen az ő megrendelésükre, kifejezetten praktikus célokkal készítették (pl. Rézler Gyula, Somogyi Manó stb.). A kialakuló, fejlődő magyar kapitalizmus — ma már hihetetlenül hangzik, hiszen tudjuk, hogy közben „kiantorgott másfél millió emberünk” — munkaerő-hiánnyal küzdött. Miközben a magyar parasztok százezrei kihajóztak Amerikába, hogy ott napszámosként, se-

gédmunkásként „szerencsét próbáljanak”, s elveszenek a magyarság számára, a magyar gyárakba külföldön toboroznak szakmunkásokat! Így áll elő az a példátlan helyzet, hogy a hirtelen megnövekedett Budapest (és más városaink) munkásseregének jelentős hányada nem magyar a század végén! Miért érdekes ez? Mert a külföldről bevándorolt munkásréteg egyrészt „hozza magával” az akkor a miénknél fejlettebb technikai szintet, tudást, de osztályharcos tapasztalatait is. (Gondoljuk meg, hogy nálunk csak — gyakorlatilag — 1848 söpri el az elavult céhrendszert!)

A munkás tehát — kezdetben — kétszeresen is idegen volt a magyar társadalomban, amely még sokáig (1945-ig) velejéig feudális maradt. A század végére, az első világháborúig persze lényegesen megváltozik a munkásság etnikai összetétele is. A munkásmozgalom hullámzó jellegét nem csupán a mindenkor gazdasági (világgazdasági) helyzet határozta meg, de az is, hogy milyen mértékben „hígult fel” a faluból beáramló nincstelennel, akik sokszor az éhhalál elől menekülnek a faluból. A kötetben több tanulmány is elemzi ezt a jelenséget. Sarkalatos kérdés volt ez sokáig, mert a két dolgozó osztály — munkások-parasztiok — viszonyát, a munkáspártok politikáját (sokszor negatívan is!) meghatározta. A kimeríthetetlenül tűnő agrárproletárság olyan óriási munkaerőpiacot jelentett, amelyet az uralkodó osztályok mindenkor fel is használtak céljaik érdekében. Így alakulhatott ki az a sajnálatos helyzet, hogy a munkásság és a parasztság osztályharcai egymással párhuzamosan folytak, s ezt a kettősséget, látszólagos ellentétet még 1919 hibás parasztpolitikája sem tudta feloldani. A kötetben olvasható tanulmányok jelentős része az „első generációs” munkásokkal foglalkozik. Hogyan, milyen fejlődési fokozatokon keresztül lesz a faluból bekerülő agrárproletárból (elszegényedett kisparasztból) öntudatos munkás? Olyan kérdés ez, amely ma is izgalmas témája a szociográfiáknak. A szerzők három fokozatot különböztetnek meg, s ez a három fokozat részben a munkásság történeti fejlődését, helyzetét és (öntudati) minőségét is jelöli: A napszámos (ma: segédmunkás), akinek semmiféle szaktudása nincs, csak a fizikai erejét hozza az iparba. Ennek a számban jelentős rétegnek a kötődése erősebb volt a faluhoz. Sokszor csak idényjelleggel megy dolgozni az iparba, tavasszal, a mezőgazdasági munkák indulásakor, egyszerűen hazamegy. A század végén nem egy gyár kénytelen emiatt nyáron csökkenti a termelést is! Ennek a rétegnek a kötődése az iparhoz, a gyárhoz, a munkásszociográfiához igen laza. Öntudati foka is alacsony, a sztrájk- és bérharcokban

nem ismeri fel az egész munkásszociográfiák érdekeit. Emiatt is fogadják sokszor ellen-ségesen, meg nem értéssel a munkások. Fejlettebb öntudattal rendelkeztek a betanított munkások, akik állandóan az iparban dolgoztak, de tanult szakmájuk nem volt. Ez a réteg verbuválódott részben a napszámosokból, de válságok idején a szakmunkásokból is. A szakmunkás ugyanis, ha nem kapott a tanult szakmájában munkát, kénytelen volt mást is elvállalni. A kapitalizmusban, a rohamosan fejlődő technika századában a már egyszer elsajátított szaktudás hamar devalválódik, a munkás, hogy megélhessen, kénytelen állandóan újabb szakmát is tanulni. Ugyanakkor ez, tudniillik a szakmunkásréteg a munkásszociográfiák legöntudatosabb, harcra készebb eleme. A tőkés viszonylag őket fizeti meg a legjobban, a korabeli statisztikák szerint mégis ez a réteg a legmozgékonyabb (és a betanított munkások rétege a legstabilabb). Az oka nyilvánvaló: csak azt a néhány munkafogást ismeri, amivel máshol nem boldogul. A válságok, sztrájkok, bérharcok miatti és általi mozgások azonban állandóan emelték az egész munkásszociográfiák tudását, egyben öntudatszintjét is. Magyarán: a kollektív tudás, tapasztalat egyre halmozódott, annak ellenére, hogy a tőkés (kezdetben különösen) nem sok gondot fordított a munkásság (akárcsak szakmai) tanítására, művelésére. Így lehet az, hogy noha a munkásszociográfiák etnikai összetétel és osztályszármazási szempontból sosem volt egységes (egymás mellett élnek a 2., 3. munkásgenerációk és a mindig új munkásseregek), az *osztálytudata mindig is erős volt*. Erősítették ezt a szakszervezetek, kulturális tevékenységek. A munkásság eleve ki volt szorítva az iskolákból, művelődési lehetőségekből (lásd: *Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon*), ezért ezeket magának kellett megszerveznie, pótolnia. Így a mozgalom szerepe kettős volt: szervezte a munkásság harcát a jobb megélhetésért, emberibb körülményekért, ugyanakkor (előadásokkal, dalárdák, színjátszókörök, szavalókörök, sportegyesületek stb. alakításával) emelte a munkásság műveltségi szintjét is. Nem egy munkás éppen a kulturális tevékenységén keresztül jut el magához a mozgalomhoz is. Nem véletlen, hogy az uralkodó osztály és hatalmi szervei egyformán üldözik, igyekeznek elfojtani mindkettőt (a mozgalmat is, a kulturális tevékenységet is).

Lehetetlen a kötetben szereplő 33 (a magvas előszóval 34) tanulmányt, csaknem 450 oldalas könyvet érdemben ismertetni, elemezni. Ha van még értelme ennek a kifejezésnek, akkor feltétlenül hiány-, hézagpótlónak neveznénk, hiszen még a bevezetőt író szakember — Litván György

— is csak három ilyen, illetve rokontémájú válogatást tud megnevezni. Így aztán értelmetlen és tisztességtelen akadémuskodás lenne bármilyen bírálat, észrevétel a szerkesztő munkájáról. Csak örömmel fejezhetjük ki azon, hogy a Kossuth Kiadó vállalta (az MTA Történelemtudományi Intézete gondozásában) a könyv megjelenését. Vannak tanulmányok, amelyek porosak már, nehezen olvashatók, a szemléletük is meghaladott (nem marxista szerzők), de ezek is értékes dokumentumok. Az egész könyv hallatlanul izgalmas, helyenként szívbemarkolóan szomorú és lehangoló. De, aki pl. a jelenlegi lakáshelyzetünk miatt türelmetlen, vagy a munkások körében tapasztalható jogos öntudatot akarja megérteni, s egyáltalán az elmúlt 100 év magyar történelmét akarja érteni, annak feltétlenül át kell tanulmányoznia ezt a könyvet. S akinek felkeltette az érdeklődését a téma iránt? Az türelmetlenül várja az újabb, a mai munkásszociográfiákat! (Kossuth, 1974.)

Molnár Géza Külvárosi barangolás

Magyarország felfedezése

A „Külvárosi jeladás” című antológiával együtt egy éven belül immár a második kötettel jelentkezik a XX. kerület. A kritika annak idején (1973) alig vett tudomást a Kárpáti Kamil szerkesztette, kiállításában is kitűnő kötetről. Pedig ez a könyv sokkal több volt, mint amit a hagyományos „táj-antológiák” ígérnek. Nem kevesebbet bizonyított, mint azt, hogy a külváros, a munkásnegyed és a munkás-sors, -életforma is megteremtheti, meg is termi a maga sajátos folklór jellegű, folklórt is teremtő művészetét (éppen a szerkesztő: Kárpáti Kamil verseire jellemző leginkább a „pesterzsébetiség”). Sokszor beszélünk a munkásműveltségről, a munkásirodalomról, ugyanakkor mintha nem figyelnenék eléggé oda, nem támogatnánk eléggé okosan, hathatósan a szemérmesen jelentkező hajtásait. Felpanaszolja ezt Kárpáti Kamil, de Molnár Géza is a Magyarország felfedezése sorozat legújabb kötetében. Alá kell itt húznunk a szemérmes jelzőt, mert ezek a költők, írók, festők a világ legtermészetesebb dolgának tartják, hogy hűségesekek maradnak (Erzsébet, a XX. ker. esetében még „topográfiailag” is) a felnevelő osztályhoz, mikrotájhoz és ehhez nem kérnek semmiféle anyagi, vagy erkölcsi támogatást, a vállveregető elismeréstől meg éppen irtóznak. Tessék csak belelapozni a napilapokba, folyóiratokba, hány tudósítást olvashatunk pl. a munkások képzőművészeti szakköréről (Miskolcon pl. több is van), amelyek amellet, hogy értelmes hobbit jelentenek sok száz munkásnak, nem egy élvonalbeli művész is fölneveltek, szárnyra segítettek?! Igaz, nehezen szólalnak meg ezek az emberek. „Érteni kell a nyelvükön”, mert nem szeretik a „nagy szavakat”, a sznob fanyalgást, vagy pajtáskodást. De érdemes vég-

re elgondolkodni azon, hogy, ha faluról, a paraszti sorból jelentkezik egy tehetség, az tudja, hogy kikhez fordulhat támogatásért, megértésért, míg a munkássorból kikerülő festegető, irogató tehetségek legtöbbször megrekednek a hobby szintjén? Molnár Géza — részben — válaszol erre a kérdésre is. Mert beszéljünk csak el egy munkással! A legritkább eset, hogy a munkájáról beszél (pláne értelmiségi környezetben!). Nem mintha szegyélné — sőt! — de megint nem találunk jobb szót: visszatartja valamiféle szemérem a kitárlkozástól. A maguk körében: az üzemb, vagy egy fröccs mellett, tehát ahol evidens amiről beszélnek, megtárgyalnak ők mindent, éles szakmai vitákat is folytatnak, ám a „kivülről” érdeklődő előtt becsukódnak. Csak találgatásként vetjük fel: nem ez a magyarázata annak is, hogy aránylag kevesebb regény, szociográfia stb. jelent meg az ő életükről? Mondjuk ki rögtön, hogy lényegesen nehezebb is áttekinteni egy gyárat, vagy munkásnegyedet (a csupán csak érdeklődőnek), mint — mondjuk — egy téeszt, vagy falut. László-Bencsik kitűnő, s egyben példa erejű könyve után azonban nem lehet megkerülni a kérdést: De hiszen nem került meg annak idején Nagy Lajos és Illyés sem, amikor a Kiskunhalom-ot, a Puszták népét írta! A *jelenlét*, a témával való *azonosulás* nélkül nem lehet valamirevaló szociográfiát (mást sem) írni...

Ha most Molnár Géza könyvét a nagy elődökkel próbáljuk összevetni, akkor az illyési példát (akiről Molnár is nagy tisztelettel, szeretettel ír) látszik követni. Molnár Géza *bennszülött* Pesterzsébeten. Ide fűződnek gyermekora, felnőtté-íróvá érésének élményei, ugyanakkor ez a ragaszkodás *tudatos* is. A helyhez is persze, de még inkább a még mindig elmaradott (a belvároshoz képest az) munkásnegyed lakóihoz. A kötet hangvétele (s ebben is hasonlít a László-Bencsikéhez) végig szemérmes: egyes szám első személy, holott választhatna volna (a tárgyismerete megvan hozzá) a hűvösen objektív szemléletet, stílust is. Igen, de akkor pontosan az „maradt volna ki” a kötetből, ami élteti, ami különleges helyet biztosít számára a sorozatban: a líra. Líra még olyan prózai tények leírásában is, mint pl. Pesterzsébet urbanizációs, civilizációs elmaradottsága, gondoljai. Csupán a hangulatukért idézzünk néhány sornyt az erzsébeti antológiából. Ezek a versek egyszerre idézik Pesterzsébetet, de a munkássorsot is.

Földeák János: Külvárosi kiáltás című verséből pl.

„Hé! Tudtok-e rólunk? Láttok-e
bennünket?

A betyár irgalmát! — még mi is
élünk!

Nem selyemgatyában tartjuk
a testünket

s kétszer megnézzük, mennyi
a bérünk!” stb.

Albert Zsuzsa így fogalmaz Pesterzsébet c. versében:

„Boráros tértől az Ady Endre térig
másik ország ez,
másféle emberek laknak erre,
másképp beszélnek és másképpen
öltözködnek.”

s csupán néhány sornyt Béri Géza verséből, mert kitűnően jellemzi Pesterzsébet (és általában a munkásnegyedek) lakóinak az „eredetét”. (Ősök nélkül)

„Nekem nincs ősem A nagyanyám
fél évszázada jött fel Pestre.

Mert terhes volt. És minden este
könnyebbülten oldotta le a kendőt
derekáról”. stb.

Nem, a versek idézésével nem lehet „elszórni” a recenziót, de — úgy érezzük, hogy — minden méltató jelzőnél többet mondanak, jobban jellemzik Molnár Géza könyvét is. Közhely, hogy a munkásság a legfiatalabb osztály történelmünkben, következésképp a munkásnegyedek is. Pesterzsébet — noha ma már Budapest része — településszerkezetét, lakóinak a városhoz fűződő kapcsolatát tekintve még ma is kisvárosi jellegű a szó pozitív, de negatív jelentésében is. A történészek kimutatták ugyan, hogy már a rómaiak idejében is település volt itt; Erzsébetfalva, Kossuthfalva, 1919-ben Leninváros!, Pesterzsébet fejlődése, léte, jellege mégis csak a múlt század végén megindult iparosításnak köszönhető. Mint Bp. többi külvárosában is, itt is a vidékről feláramló, munkát kereső és a környező gyárakban (Csepel!) alkalmazott hajdani parasztok, summások, iparosok telepedtek le, építették a maguk kis egy-szoba konyhás házikóit. Ezzel magyarázható, hogy Pesterzsébet (és más városok munkásnegyedei is!) hosszú évtizedeken keresztül földszintes város volt, zsúfolt, szegény és elhanyagolt is egyben. Utcái porosak-sárosak (300 km-nyi utcáiból csak 40 százaléknyi aszfaltozott), járda és vízvezeték nélkül.

Mindent most kell pótolni, miközben ki kell elégíteni a félelmetesen megnőtt lakásigényeket is (ezt is a feudalizmustól örököltük: ezt a lehetetlen, Nyugat-Euró-

pában ismeretlen lakásszegénységet), ki kell alakítani egy, a modern követelményeknek is megfelelő városmagot is (jellemző, hogy pl. a másik munkásváros: Miskolc is hasonló gondokkal küzd).

Molnár Géza azonban — amellet, hogy alaposan elemzi ezeket a kérdéseket is a tanácselnökkel, párttitkárral készített interjúiban pl. — író lévén elsősorban magára az emberre kíváncsi. A legkézenfekvőbb módszert választotta: a saját élményei, impressziói mellett, mintegy azokat kiegészítendő, ellenőrizendő is, interjúkat készített a számára oly' kedves, vagy éppen jellegzetes, érdekes pesterzsébetiekkel. Így a könyv törzse tulajdonképpen ezekből az életsorsokból, életszeletekből áll össze. Megismerjük Pesterzsébet élő és már elhunyt munkásmozgalmi harcosait, veteránjait: Vadász Károlyt, a Subiczokat, Albert Gyuláékat, a kerület közéleti vezetőit, de művészeit is (akiknek az antológiája a már említett Külvárosi jeladás). Pontatlan, rossz kifejezéssel élve (mert miért ne kellene erről is beszélni?!) „kényes témákat” is érint, mint pl. a munkások közérzete, vagy éppen a cigánykérdés. Nem idilli képet rajzol a munkásokról, akik között bizony akadnak „nehéz fiúk” is, a talponállók, sőt, olykor a börtönök „vendégei” is. (Miért és meddig isznak ezek az emberek? László Bencsik brigádfővezetője sem tudott erre válaszolni, pedig az alkoholizmus népbetegséggé terebélyesedése ellen sürgősen tenni kell valamit!) Egy állandóan változó — mennyiségében is, hisz' a beáramlás a városba ma is szakadatlanul tart — közösséget mutat be az író, amelynek éppen a munkához és a társadalomhoz való viszonya a legjellemzőbb állandó: ti. az, hogy aktívan és a két keze munkájával vesz részt a teremtésben. Öntudata és — jogos — elégedetlensége is ebből fakad. Nem a hatalomban való részvételtől van itt szó (azon nincs, nem lehet vita), inkább az erkölcsi elismerésről és megbecsülésről. Kezdve azon, hogy nagyobb publicitást — mondjuk, hogy kegyeletet? — kér a szerző a munkásmozgalmat ma még ismeretlen, méltatlanul elfeledett mártírjainak, vagy éppen szerény nyugdíjból éldegélő, magukra maradt öregjeinek (csaknem 20 000 nyugdíjas él a kerületben!), kisebb gögöt, kevesebb packázást a bürokrácia íróasztal-bástyáitól. Albert Gyula özvegye pl. alig 1000 Ft-nyi nyugdíjat „élvez”, az író, de az olvasó sem érti pl., hogy miért kell bezárni a munkáskerületben („költségfedezet híján”) egy ifjúsági klubot, amit a fiatalok építettek társadalmi munkában? Miért nem lehet egy munkáskerületnek (volt!) saját lapja, antológiája, múzeuma (ellenezték), mikor nem egy jeles alkotó él ott?! Miért felünk ettől a lokálpatriotizmustól, amely egyetemesen is érvényes szellemi (és politikai, erkölcsi) értékeket tud felmutatni? (Rátkaynak pl. nem volt műterme, Czétényi, Földeák elköltözött, mert máshol kapott lakást, Kárpáti Kamil alberletben nyomorog, a saját kiadásában jelent meg a második kötete!, amikor fűfapoéták is bizalmat kapnak kiadóktól), lásd Bulla K., Horváth stb.

Politikus, izig-vérig közéleti és elkötelezett írás ez a könyv. Azzal a jótékony izgalommal teszi le az olvasó, amelyet csak a „nostra res agitur” írások váltanak ki. Végigolvasva elfeledjük, hogy bosszankodtunk a helyenkénti henye fogalmazások, ismétlések, szájbarágós magyarázatok miatt. Változatlanul várjuk, mert nagy szükség van rájuk! a hasonló írásokat Miskolcra, Salgótarjánra, Kazincbarcikáról, tehát a régi és a fiatal munkásvárosainkról, a bejáró munkások, az első a betelepülő munkásnemzedékek gondjairól, életkörülményeiről, vagy akár a sokat vitatott cigánykérdésről is! A téma — sürgetően — „kínálja magát”, csak a László Bencsikhez, Molnár Gézához hasonló tollforgatók szükségeltetnek hozzá... (Szépirodalmi, 1974.)

Horpácsi Sándor

Helytörténet, 1974.

Az elmúlt év nagy helytörténeti eredménye, a megyetörténet IV. kötetének megjelenése cseppet sem szorította háttérbe intézményeink ezirányú tevékenységét és így újból két kiadvány megjelenéséről számoltunk be.

A megyei múzeumi szervezet MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK 1974/20. címen kiadott kötete soha megyénkben még nem látott műfaj, a múzeumi évkönyv nagyon szép példája. Az ilyen évkönyvek általában az adott múzeum vagy múzeumi szervezet munkatársainak a maguk érdeklődési területén elért eredményeiről adnak hírt. Mivel az elsődleges cél éppen a részkutatások rész-eredményeinek közzététele, az ilyen évkönyvek általában nem szoktak érdekesek lenni a szélesebb olvasóközönség számára, inkább csak a szűkebb szakma figyel oda rájuk. Nos, a Nógrád megyei múzeumi évkönyv szerkesztésénél sikerült olyan anyagot összeválogatni, hogy az az előbb említett célkitűzésen (a tudományos részkutatások-eredményeinek közzététele) túl még két célkitűzést is kitűnően megvalósít. Egyrészt keresztmetszetet adja a kötet a Nógrád megyei múzeumi szervezet legfőbb tevékenységi területeinek, másrészt pedig a helyes anyagválogatás révén a nem szakemberek számára is élvezettel olvasható közleményekkel nagyon fontos helyismereti, helytörténeti tudnivalókat tud közölni és ezzel közvetlenül is nagy fontosságú közművelődési feladatokat ellátni.

A kötet első, nagyobb része, mely a különböző szakterületek néhány kérdéséről számol be, sok érdekeset tartalmaz. Zólyomi József a megye tárgyi néprajza tárgyköréből, az 1700—1850. évekből származó levéltári anyag felhasználásával eddig soha nem látott, hallott dolgokról beszél. Kápos Márta a két világháború közti időszak hiedelemvilágának egy momentumáról, a gyermekkel kapcsolatos mágikus szokásokról ír. Szvircek Ferenc a magyar iparfejlődés hatását vizsgálja a XVIII—XIX. századi Nógrád megye üvegiparának fejlődésére és ezzel (a lapunkban már korábban közölt hasonló tanulmányával együtt) megnyitja a sorát azoknak a munkáknak, amelyekben a múzeumi szervezet az elkövetkező évek folyamán a megye teljes gazdaságtörténetét fel kívánja dolgozni, szakítva kissé az eddig talán túlzottan bányacentrikus szemlélettel, melynek fényében az egyéb iparágakra a megérdemelnél kevesebb figyelem jutott. Szabó Béla — a helytörténet témaköréből — színészen új kutatási eredményekre támaszkodva

egészíti ki a megyetörténetben (és ugyancsak a városban is megjelent hasonló tematikájú írásokban) az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kérdéseivel foglalkozó megállapításokat, elsősorban a jobbágyfelszabadítás fogyatékosainak a megye jobbágylakosságában tapasztalt visszhangja vonatkozásában, másrészt pedig arról a nagy lelkesedésről, mellyel a megye népe 1849-ben csatlakozott a forradalom ügyéhez. Belitzky János a munkáséletmód-kutatás fontos tárgykörében, szintén levéltári források felhasználásával mond el olyan jellemző részleteket a nógrádi bányászokról, amelyek sokban hozzásegíthetnek a közelmúlt viszonyainak a megértéséhez.

Az évkönyv második része az intézmény feladataival, munkájával foglalkozik. Kiss Aurél alapos elméleti fejtegetésében a múzeumnak az ideológiai, kulturális nevelőmunkában betöltött szerepét vizsgálja. Domonkos Alajos a múzeumi közművelődés eredményeiről és néhány problémájáról szól, Molnár Pál pedig az ipartörténeti gyűjtőtevékenység helyzetéről és továbbfejlesztésének feladatairól ír, majd ismerteti a megyei múzeumi szervezet 1973. évi munkáját. Mindezek az írások arra a nagy energiát követelő, rokonszenves erőfeszítésre világítanak rá, amely az immár reális közelségbe került, 1975. év elején megépíteni kezdett új salgótarjáni múzeum megfelelő szakmai előkészítését szolgálják.

Az év másik kiadványát a Nógrád megyei Levéltár tette közzé. FORRADALMI HÉT-KÖZNAPOK címmel a megyében 1919-ben tevékenykedő direktóriumoknak a legkülönbözőbb rendelkezéseit tartalmazza a kiadvány. Már a cím is utal arra, hogy ezúttal nem olyan válogatott dokumentumok megjelentetése volt a cél, melyek a nagy forradalmi változások, mozgások leghívebb tükrői, hanem szinte a teljesség igényével kívánja feltárni mindazokat az eddig többnyire még lappangó — vagy kisebb fontosságuk miatt a korábbi publikációkban mellőzött — megnyilatkozásokat, melyek így együttesen mégiscsak igen nagy bizonyító erővel bírnak: mindenki számára világosan mutatják, hogy a proletárruralom forradalmi szervei az élet minden területén rendet kívántak teremteni és a munkáshatalmat úgy megalapozni, hogy az valóban minden jószándékú ember számára elfogadható legyen. Mindezek az erőfeszítések, a forradalmi szervek hétköznapi ügyekben tett intézkedései annál rokonszenvesebbek, annál hősiesebbek, ha figyelembe vesszük, hogy milyen rendkívül nehéz, szorongató helyzetben került sor azoknak meghozatalára. Úgy véljük, hogy ez az összeállítás is méltón járul hozzá ahhoz, hogy történelmi múltunk e kiemelkedő korszakát még jobban megérthessük, a róla alkotott képet egyre teljesebben kibontakoztathassuk.

Sch. M.

Utóljára a Makráról

A Palócföld 1974/3-as számában közlélt jegyzetünk már címében — „Még egyszer, de nem utóljára a Makráról” — előlegezte, mintegy beharangozta ezt az újabbat, amelynek várható apropóját, — hogy tudniillik film is készül belőle — ugyancsak jeleztük már a Szigligeti Színház előadásának méltatásakor.

A filmet a múlt év vége felé bemutatták, s ezzel más-más művészeti ág formanyelvén, váltakozó — képzelt-szülte, illetve szakemberek-csinálta — kosztümökben és díszletek között megjelenítve ugyan, de emberi lényegét, belső tartalmát tekintve ugyanaz a Makra Ferenc harmadszor kért bebizosítását a szocialista művészetet értők, kedvelők, s

egyszersmind formálók mindegyre gyarapodó „okos gyülekezetébe”. A regénybeli bemutatkozáskor erőteljes, határozott, eredenően őszinte hang tompábbra sikeredett a második jelentkezéskor a színpadon, s bátorosan, alig hallható a filmbéli Makra hangja. A végeredmény tehát sajnos, ezúttal is szinte képletszerűen felírható: kitűnő regény, kevésbé jó dráma, közepes film. Ennek a már-már „axióma-szerű” jelenségnek okait nemzünk nincs mód e reflexió keretei között, célunk egyébként is mindössze a Makra című új magyar filmről az eddigiekben sommasan megfogalmazott értékítéletünk árnyaltabb kifejtése; ez azonban természetesen nem nélkülözheti a regénnyel mint alapannyal való összevetést.

Kesergünk, hogy megtorpant „diadalmenevényben” a magyar film, magas mércéhez szabottak elvárásaink. De már a „csúcsos” vitáztunk: a tegnapot is idéző mai valóságunkról, a szebb holnapunkért kell filmet is csinálni, közérdeklődést kiváltót, elevenbe vágót, közérthetőt — a szó igazi értelmében. Ilyen ígéretet hordozott a filmesek számára Makra Ferenc vargabetűt járt sorsa: egy olyan munkáshősé, aki nem tipikus ugyan a szó elkoptatott értelmében, de elhivatottsága, gondolkodni tudása és alkotókészsége, alakoskodásra, megalkuvásra képtelen gerincessége, negyedszázadnyi közvetlen múltunkban gyökerező feszültsége révén „hús-

vér” figuraként, életünkből táplálkozó, valós konfliktusok alanyaként „kiváncsolt” a legszélesebb nyilvánosság elé, a filmvaszorra is. A film láttán egyszerű azt konstatálni, hogy egy jó regény — mint már annyiszor — „ellenállt” a megfilmesítés szándékának, sőt ennek okait sem túl nehéz e konkrét esetben felfedni: a sok belső monológra, gondolatokra és emlékekre épülő virtuóz regénykeretben egyértelmű mondanó a filmpéződök halmazában szétesik, hitelét veszti.

Irodalmunkban ritka manapság a munkástémára fogalmazott, problémaérzékeny alkotás. Kertész Ákos regénye ilyen volt. Ezért kellett volna — saját és egy munkáshős érdekében — a csábítás ellenére „megkímélni” Makrát a filmtől (sőt talán már a színháztól is?). Most már tudjuk: nem elszalasztott lehetőség volt a Makra filmrevítele, hanem egyszerűen tévedés. Kertész Ákos láthatóan nagyon szereti hőseit, innen a „túlhordás”. Kevesebb — tehát csak a regény — ezúttal is több lett volna, hiszen nagy könyvélményünket is beárnyékolja egy kicsit e kevésbé sikerült film.

Ebben többek között olyan „apróságot” is ludasnak érziünk, hogy Rényi Tamás (aki pályafutása során a munkástémájú filmek rendezésében nem kis érdemeket szerzett és ez

úttal is hiteles atmoszférát teremtett Makra körül térben és időben egyaránt) szerintünk tévedett a címszereplő megválasztásakor. Juhász Jácint véleményünk szerint alkatilag nem alkalmas a regénybeli Makra Ferenc megformálására, intellektuálisabb a kellelénél. Érdekes, hogy a Szigligeti Színház előadása kapcsán pedig azt tettük szövé, hogy Piróth Gyula alakításában kevésbé érvényesült Makra okos embersége. Ez is bizonyítja, hogy a regénybeli Makrát kerestük a színpadon is, a filmben is — hasztalan. A szolnokiak előadásának ismeretében zavaró volt, hogy Piróth Gyula epizódszereplőként a filmben is feltűnik. Kedvezőbb összehasonlításra ad viszont módot Csomós Mari játéka, aki Szolnokon is és a filmben is Valit — ezt a Makra életét felkavaró, különös jellemű, úrilányból lett mozgalmistát — kelti életre, ezúttal visszafogottabban, de kevésbé élményt adóan.

Tovább kell tehát várunk, amíg filmben — filmre írt témaként — megjelenik hétköznapjaink valósága, a munkáshős igaz figurája olyan színvonalon, ahogyan azt a történelmi távlatot igénylő témák feldolgozásánál már többször tapasztaltuk. A Makrától pedig most már abban a reményben búcsúzunk, hogy netán tv-játék nem lesz belőle.

Csongrády Béla

